

А. С. Литвинко

*ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки
ім. Г. М. Доброва НАН України», Київ, Україна*

АКАДЕМІЧНІ СОЦІОГУМАНІТАРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ, СУСПІЛЬНИХ І КУЛЬТУРНИХ ВИМІРІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Частина II

E-mail: litvinko@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5321-2969>

Аноація. У статті обґрунтовано актуальність узагальнення досвіду та прогнозно-аналітичної думки вчених-суспільствознавців НАН України, зокрема істориків, соціологів, демографів та етнологів, стосовно історичного феномену російсько-української війни й тоталітарної еволюції російської федерації, суспільно важливих, зокрема демографічних і міграційних наслідків та ризиків цих процесів для України та світу, повоєнної відбудови науки держави, а також для формування репрезентативної бази джерел та української історіографії новітнього періоду. Важливо, що проаналізовано та узагальнено низку історичних, демографічних, етнографічних наукових досліджень, більшість з яких оприлюднена протягом другого року повномасштабної війни представниками академічної наукової спільноти України. Серед авторів розвідок – співробітники Інституту історії України, Інституту соціології, Інституту демографії та проблем якості життя, Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського, Інституту народознавства та інших установ НАН України. Тематика праць охоплює еволюцію сприйняття України громадянами росії, вимушену міграцію населення України та загроз демографії держави, оцінку соціально-психологічного стану людей в умовах війни, прогнозування шляхів розвитку наукової сфери України. Зроблено висновок, що зазначені напрями потребують подальшого відстежування їх динаміки; заслуговує на увагу також розвиток підтримки науковців України міжнародною дослідницькою спільнотою, широка волонтерська діяльність науковців академії та їх інформаційні зусилля з привертання уваги громадян усіх країн світу до подій в Україні та необхідності надання їй допомоги.

Ключові слова: російсько-українська війна, безпека та оборона України, НАН України, історія, соціологія, демографія, повоєнна відбудова України, історія та соціологія науки й техніки.

A. S. Lytvynko

*SA «G. M. Dobrov Institute for Scientific and Technological Potential
and Science History Studies NAS of Ukraine», Kyiv, Ukraine*

ACADEMIC SOCIOHUMANITARIAN RESEARCH OF THE HISTORICAL, SOCIAL AND CULTURAL DIMENSIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR. PART II

Abstract. The article substantiates the relevance of generalizing the experience and prognostic-analytical opinion of social scientists of the National Academy of Sciences of Ukraine, in particular historians, sociologists, demographers and ethnologists, in relation to the historical phenomenon of the Russian-Ukrainian war and the totalitarian evolution of the Russian federation, socially significant, in particular, demographic and migration consequences and risks of these processes for Ukraine and the world, the post-war reconstruction of state science, as well as for the formation of a representative source base and Ukrainian historiography of the latest period.

It is important that a number of historical, demographic, ethnographic scientific studies have been analyzed and summarized, most of which were made public during the second year of the full-scale war by representatives of the academic scientific community of Ukraine. Among the authors of the surveys are employees of the Institute of History of Ukraine, the Institute of Sociology, the Institute for Demography and Life Quality Problems, the Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology, the Ethnology Institute and other institutions. The topics of the works touch on the evolution of the perception of Ukraine by Russian citizens, the forced migration of the population of Ukraine and threats to the demography of the state, the assessment of the social and psychological state of people in the conditions of war, forecasting the ways of development of the scientific sphere of Ukraine. It was concluded that the mentioned directions require further monitoring of their dynamics, the development of support for Ukrainian scientists by the international research community, the wide volunteer activity of the Academy's scientists and their informational efforts to draw the attention of citizens of all countries to the events in Ukraine and the need to provide assistance to Ukraine are also worthy of attention.

Keywords: russian-Ukrainian war, security and defense of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, history, sociology, demography, post-war revival of Ukraine, history and sociology of science and technology.

Вступ. Російсько-українська війна спричинила глобальні соціальні, економічні, демографічні, екологічні та психологічні проблеми, які доведеться вирішувати під час повоєнної відбудови України. На нинішньому етапі широкомасштабного військового вторгнення російської федерації (рф) в Україну вкрай актуальними для формування розуміння російської агресії, її суспільних наслідків і ризиків для України та світу є узагальнення наукової думки вчених-суспільствознавців НАН України, зокрема істориків, соціологів і демографів, стосовно історичних передумов та суспільно-культурних вимірів цих подій.

Метою статті є аналіз та узагальнення досліджень історичних, суспільних і культурних аспектів російсько-української війни, що проводилися як до, так і після її початку, зокрема протягом останнього року – другого року повномасштабного вторгнення, науковцями-соціогуманітаріями – представниками академічної наукової спільноти України. Історіографію більш раннього періоду війни висвітлено у статті [9].

Новизна постановки проблеми та отриманих результатів. Із самого початку повномасштабної російсько-української війни НАН України почала інформування наукової спільноти про заходи та наукові розробки академії, спрямовані на перемогу України, зокрема військово-технологічні та соціогуманітарні дослідження. Водночас узагальнення результатів та аналіз наукового доробку НАН України, одержаного під час російсько-української війни, будуть продовжуватись. Оскільки бойові дії тривають, для України така тематика має високу актуальність, щоб якомога повніше врахувати здобутий досвід для уникнути ризиків агресивних дій тоталітарних держав у майбутньому.

Методи дослідження та джерела. Дослідження ґрунтується на принципах історизму та об'єктивності, а також загальнонаукових та суто історичних методах, таких як: порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, спеціальні історичні методи та метод контент-аналізу, комплексне використання яких дозволило не тільки викладати факти, а й проводити узагальнення одержаних вченими результатів та окреслювати тенденції обрання актуальних напрямів досліджень, спрямованих на перемогу України.

Джерелами дослідження є публікації істориків, соціологів, демографів та інших фахівців НАН України, передусім співробітників Інституту історії України, Інституту соціології, Інституту демографії та проблем якості життя, Інституту народознавства (Львів) та інших академічних установ, присвячені аналізу впливу гуманітарних наслідків вторгнення рф в Україну на вітчизняний та світовий соціум. Цікавими є наукові праці, що вийшли під час війни, на фронті або в тилу якої автори перебувають.

Виклад основного матеріалу. Історіографія проблеми україно-російських відносин були окреслені в першій частині статті [9], а військово-технологічні й оборонні академічні дослідження, розгорнуті у відповідь на початок російсько-української війни – у статті [10]. Водночас публікації останніх двох років, написані за воєнного

часу як відгук на початок повномасштабної війни, мають виняткове значення, оскільки фахова думка експертів дозволяє надати українцям світоглядні орієнтири.

Наприклад, завідувачка відділу історії України 1920–30-х рр. Інституту історії України НАН України, член-кореспондент НАН України Лариса Якубова робить висновок, що в Україні надзвичайно високі темпи декомунізації та деколонізації, адже протягом невеликого періоду часу сформовані шляхи виживання нації, а також формування її нової ідентичності як вільного народу, який рухається у майбутнє.

Водночас Л. Д. Якубова наголошує, що недостатнє осмислення пережитої історичної травми, бажання простого забуття болочого минулого несе загрози повернення тоталітаризму у ще сильнішій формі, тому для суспільства необхідні глибокий аналіз та усвідомлення уроків пережитих подій, формування більшої відповідальності [13; 14].

23 серпня 2023 року на засіданні Президії НАН України, присвяченому Дню Державного Прапора України і Дню Незалежності України у доповіді «Україна в епіцентрі цивілізаційного зіткнення: євразійський / рашистський виклик» дослідниця підкреслила, що повномасштабна російсько-українська війна кардинально збільшила загрози існуванню як української державності та нації, так і європейської цивілізації. Адже нині росією руйнується традиційне розуміння фундаментальних понять добра, правди, закону та гуманізму, з одного боку, та зла, неправди, злочину і варварства – з іншого. Тому критично важливим для української гуманітаристики є розвиток світових тоталітарних студій, захист держаних інтересів [16].

У новій книзі Л. Д. Якубової «Україна та українці у світоглядній матриці “русского мира”» аналізуються історичні зміни політики рф стосовно України та «українського питання» на тлі формування у ній тоталітаризму. Розглядаються системні відмінності України та росії, джерела українофобії, ставлення росіян до українських революцій, російські неоімперські тенденції [15]. Аналізуючи новітню українську історію, дослідниця пише, що російська влада була приголомшена подіями Помаранчевої революції 2004 р., тому повністю відмовилася від демократично-ліберальних ідей 90-х років ХХ ст., які начебто дискредитували росію як «націю-цивілізацію». Відбулася відмова від прогресу та розвитку й обраний шлях збереження поточної ситуації. [15, с. 4–5.]

Анексія Криму 2014 р. стала основою консенсусу путінської влади та «глибинного народу», а обґрунтуванням політичного наступу на Захід – твердження, що немає держави Україна та нації українців. Причини цього полягали у кризі російської ідентичності внаслідок розпаду біполярного світу, міграції східноєвропейських країн у бік Заходу, їх економічного зростання. Метою рф стало перебудова своєї політичної системи як «анти-України», тоталітарної неоімперії, на відміну від просвітоєвропейської України, яку розглядали як «зрадницю» [15, с. 5].

Поступово в рф вислови «міцна держава» та «міцна влада» стали синонімами, а національною ідеєю – поглинання України, перманентний спротив Заходу та запобігання «геноциду росіян» у світі. Причому насправді головним був не захист російськомовних, а нав'язування комплексу меншовартості та залежності національним державам [15, с. 8, 16].

«Переймаючись злободенними завданнями обивательського існування, воно (населення – А. Л.) самоусунулося від пошуку сенсу життя і шляхів його реалізації, чекаючи на готове. Саме в цьому, власне, виявився фундаментальний незбіг між росією та Україною», – писала дослідниця [15, с. 10]. Пропаганда просувала тези, що росія – домінуючий «цивілізаційний континент» Євразії, який має перебудувати геополітичну систему світу; інші країни можуть бути тільки партнерами, васалами або ворогами, яких необхідно знищити; росіянами вважаються всі прихильники політики рф у світі; не має існувати політично, економічно та культурно незалежної України [15, с. 12, 17]. Замість цінностей свободи, демократії та гуманізму головною ставала ідея історичної незмінності (застою), пріоритету інтересів влади й держави над інтересами суспільства, що було чужим переважній більшості українців. Тому відмінності між країнами критично зростали, особливо з урахуванням кризи російського президентства як державного інституту [15, с. 12, 14]. Л. Д. Якубова зазначає, що «в Україні Верховна

Рада залишалася полем гострих суперечок, боротьби ворогуючих фракцій, політичного заробітчанства і чвар, проте це вберегло Україну від загрозливої концентрації влади й інструментів впливу на суспільство в одних руках» [15, с. 14]. Оскільки цивілізовані механізми змінюваності еліт у РФ були ліквідовані, то війна стала єдиним способом ліквідації соціального та демографічного напруження. «Розв'язавши повномасштабну війну в Україні, колективний Путін у такий нелюдський спосіб вирішує завдання самозбереження», – узагальнювала науковиця [15, с. 15].

Історикиня пише, що причина війни – те, що на відміну від України, росія пострадянські роки використала не на модернізацію, а на консервацію процесів у державі. Притаманний же Україні масовий потяг до демократизму у росіян традиційно не спостерігався [15, с. 18]. Таким чином, бажання Кремля не випускати Україну та водночас прагнення Україною євроінтеграції заклало євразійський розлам, якого не можна було уникнути. У росії виявилась «неспроможність осмислити себе у світі ніяк інакше, аніж через Україну – неважливо, то дискурс дружби і любові, чи війни і ненависті» [15, с. 28].

Авторка підкреслює, що три українські революції новітнього часу стали факторами трансформації молоді української державності. Революція на граніті виборювала державний суверенітет; Майдан 2004 р. (Помаранчева революція) заперечував «керовану» демократію, адмінресурс і фальсифікації; Євромайдан 2013–2014 рр. (Революція гідності) діяв проти руху політичного режиму в напрямі зміцнення особистої влади та поширення протизаконних практик, відмови від євроінтеграції. Тому природний демократизм, на думку дослідниці, властивий українському суспільству, слід вважати найбільшим надбанням років незалежності [15, с. 33–34].

Л. Д. Якубова наголошує, що «події 4в Україні були незрозумілі переважній більшості російських громадян. Російські мас-медіа трактували події Майдану як антиросійську акцію, і це зустрічало вагому підтримку населення» [15, с. 35–37]. Їх метою було дати масам жакликий приклад дестабілізації.

Дослідниця вважає, що «справжньою метою Кремля було зупинення історичного часу в самій Росії, хоч територіальне прирощення, безумовно, вважалося аргументом на користь її потужності і неодмінною умовою її геополітичної ізоляції. Ця мета значною мірою досягнута – Росія самоізолювалася без помітної протидії з боку суспільства і розвиває стратегію перетворення на «фортецю». Ця «фортеця», щоправда, більшою мірою буде осучасненим ГУЛАГом» [15, с. 64].

Говорячи про перспективи виживання України в сучасній ситуації, експертка вважає, що держава має ініціювати поступовий перегляд навчальної та методичної літератури, історичних сторінок сайтів державних адміністрацій та виконавчих органів влади, на відповідність історичній правді і розбудові української державності. Діяльність освітян також має відбуватися на засадах толерантності, популяризації етнічної історії та культури як частини державотворення. При цьому консультації з академічним й експертним середовищем мають стати обов'язковою умовою проходження всіх адміністративних рішень, що стосуються як окупованих, так і визволених територій, політики історичної пам'яті та декомунізації, освітньої, гуманітарної, історичної, економічної, соціальної та етнонаціональної політики держави [15, с. 67, 69].

Узагальнюючи, Л. Д. Якубова пише: «Стратегічним завданням українських істориків і української влади є виведення України з заганку російської історії та культури на суб'єктний ментальний простір. Використати вікно можливостей для донесення світу історії і культури України... – таким є завдання вітчизняних гуманітаріїв. Варто відзначити потужний просвітницький потенціал доробку науково-дослідного колективу Інституту історії України НАН України» [15, с. 71].

Традиційно стан українського суспільства в критичний воєнний період досліджують і вчені-соціологи. Наприклад, директорка Інституту демографії та проблем якості життя НАН України, академік НАН України Е. М. Лібанова, розмірковуючи про українське суспільство після перемоги, підкреслює, що під час війни виник небувалий для України рівень суспільного єднання та кількості людей, переконаних у правильному

русі України. Згідно із соціологічними опитуваннями, з травня 2022 р. до травня 2023 р. сприйняття майбутнього як «дуже оптимістично» або «скоріше оптимістично» було на рівні 87%. Люди готові на певний час поступитися безпекою, проте не свободою. Наприклад, за кордоном вони обирають статус тимчасового захисту, а не біженця, що дозволяє вільно переміщатися та обирати роботу. Науковиця зазначає, що притаманний українцям «ген запорізького козацтва» сприяє й креативному веденню бойових дій.

Водночас дослідниця застерігає, що перед українським суспільством після перемоги можуть постати виклики, серед яких депопуляція та розшарування соціуму. Для уникнення цього Е. М. Лібанова рекомендує обирати одну єдину категорію максимальної підтримки, а саме – військовослужбовців; об'єктивно сприймати реалії тимчасово окупованих територій. Наприклад, у Криму висока частка проукраїнські налаштованих людей, бо під час анексії там не було війни і багато людей залишилося, тоді як Донбас через бойові дії втратив значну кількість патріотичних мешканців [5].

Внаслідок війни критично зросла смертність у різних вікових групах від боїв та обстрілів, суттєво знизилась народжуваність, є ймовірність возз'єднання сімей після війни вже за кордоном. Зважаючи на те що 70% українських жінок-біженок мають вищу освіту, є ризик втрати мільйонів активних людей репродуктивного і працездатного віку з високим рівнем інтелекту. Можливе також зблизнення певних територій, водночас за умови розвитку економіки населення відновиться [4].

Е. М. Лібанова прогнозує, що внаслідок перенесення підприємств від кордонів РФ та Білорусі відбудеться зміна економічного профілю великих міст. Тому необхідно розвивати території, щоб людям було де жити та працювати; орієнтуватися на невеликі електростанції; вкладати кошти у поліпшення здоров'я населення та популяризацію здорового способу життя, зокрема через систему освіти [6].

Е. М. Лібанова зазначає, що на лютий 2024 р. не фіксувалося збільшення кількості повернень громадян в Україну, так само як і збільшення виїздів за кордон. Говорячи про ринок праці в Україні, вона підкреслює, що під час повоєнної відбудови важливими стануть інвестиційні процеси та зміни на ринку праці. Дослідниця також акцентує на тому, що відчуття «українськості», прикладом якого стало повернення в Україну одразу після початку повномасштабної війни 200 тисяч українських чоловіків, дає надію на повернення 50–60% населення [7].

Директор Інституту соціології НАН України, член-кореспондент НАН України Є. І. Головаха, коментуючи традиційний соціологічний моніторинг «Українське суспільство», який проводиться Інститутом соціології НАН України з 1992 р., вказує, що порівняно з 2021 р. суспільство згуртувалося, зросла впевненість у перемозі України, яку майже 85% українців розглядають як вихід на кордони 1991 р. При цьому українці не призвичаїлись, а адаптувались до війни, тоді як росіяни сприймають війну за «норму».

Вчений пише, що позитивна оцінка держави українцями суттєво зросла 2022 р., 2023 р. погіршилась, що можна розглядати як запит на активні дії влади з реформування. Цікаві зміни відбуваються й у політичній свідомості українців, серед яких нині 19% розглядають себе як націоналістів, що є найбільшим за весь час існування України. Також виявилось, що громадяни бажають такої справедливості, за якої люди здобувають місце в суспільстві залежно від своїх здібностей і досягнень. Порівняно ж з вереснем 2019 р. суспільство сприймається громадянами як справедливіше, приблизно 70% людей психологічно готові до війни на виснаження, вважаючи перемовини з ворогом капітуляцією [2].

Розмірковуючи щодо сприйняття українцями європейських цінностей, суті імперської Росії, впливу війни на консолідацію української політичної нації та її позиції стосовно авторитаризму, вчений підкреслив, що в перші роки Незалежності українцям був притаманний «нереалістичний оптимізм» щодо своєї ідентичності. «Люди вірили, що сам факт незалежності – це вже передумова для соціального благополуччя», – зазначав він [2]. У 2021 ж році дві третини населення мали скоріше негативні очікування перспектив розвитку України. Натомість повномасштабне вторгнення різко змінило

позицію людей. Ставлення українців до держави тепер стійко позитивне, а до апарату управління – критичне.

Науковець доводить, що українці відкидають авторитарну форму державного устрою, оскільки одноосібна влада на тлі історичних традицій військової, козацької демократії, сприймається ними як ментально чужа, у цьому полягає ключова відмінність української політичної культури від російської [1].

Науковців хвилює стан наукової сфери України, і вони продовжують пропонувати шляхи підвищення ефективності її роботи. Наприклад, стаття академіка-секретаря Відділення фізики й астрономії НАН України академіка В. М. Локтева в журналі «Вісник Національної академії наук України» (№ 8, 2023 р.) є відгуком на пропозиції Наукового комітету Національної ради з питань розвитку науки і технологій при Кабінеті Міністрів України щодо реформування вітчизняної науково-освітньої сфери. Головний наголос у публікації зроблено на думці, що будь-які зміни не можуть відбуватися без фахової думки самих дослідників, зокрема вчених НАН України як найвищої наукової інституції держави, водночас висловлені пропозиції не містять згадок про НАН України та про необхідність збільшення її фінансування, яке наразі не витримує жодної критики. Встановлення рейтингів, засноване тільки на наукометричних показниках, також виглядає некоректно, оскільки творча праця науковців містить багато різних аспектів. Пропозиції швидкого переведення 40% наукових досліджень на конкурсні засади через наукові фонди України, а фундаментальних пошуків і гуманітарних наук – у дослідницькі університети, доручення вченим звертатися до спонсорів не є прийнятними. Навіть начебто позитивна ідея створити Національну систему дослідників, які додатково отримуватимуть гранти, видається недостатньою, оскільки передусім слід зосередитися на наполегливих зусиллях зі збільшення бюджету науки до європейського рівня – 2% ВВП. Це вирішить проблему низького престижу праці у науковій сфері та приходу до неї талановитої молоді. «Потрібно припинити будь-які дії і на певний час дати спокій хоч якось працюючій українській науці та Академії, а також освіті, які за останні роки щонайменше кращими не стали, і почати з обговорення того, чим можна їм допомогти», – наголошує вчений та підкреслює, що НАН України в критичних умовах продовжує працювати. Про це свідчить виставка «НАН України – обороні». Причому керівники промислових і профільних військових міністерств, підприємств ВПК, командувачі фактично нічого не знали про розробки та потенціал Академії [8, с. 7].

Ми повністю підтримуємо пропозиції академіка В. М. Локтева щодо необхідності запровадити мораторій на необґрунтоване збільшення перевірок науки, яке спостерігається нині. Така ситуація через необхідність концентрації вченого не на дослідженні, а на величезному обсязі звітної документації, значно зменшує ефективність наукової діяльності та негативно впливає на творчу дослідницьку атмосферу в наукових колективах. Вважаємо, що для оцінювання діяльності науковців слід розробити прості, лаконічні та зручні електронні форми щорічних звітів, на основі яких наглядові структури за допомогою програмних засобів могли б самостійно проводити узагальнення, робити висновки та надавати рекомендації щодо подальших актуальних наукових завдань. У такий спосіб гармонізуватиметься управління наукою, недостатнє врахування специфіки якої як сфери творчої діяльності, яка втілює притаманне людині прагнення пізнання навколишнього світу, та системи, що має внутрішню логіку розвитку й здатна до самоорганізації, призводить до зазначених негативних явищ.

Науковці відстежують формування нових чи осучаснення наявних у суспільстві традицій. Наприклад, 26 червня 2023 р. на засіданні Бюро Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України виступила старша наукова співробітниця відділу етнології сучасності Інституту народознавства НАН України (Львів), кандидатка історичних наук Л. М. Горощко-Погорецька, яка розглянула українські звичаєво-обрядові реалії із застосуванням води як культурні універсалії. Дослідниця звернула увагу, що 2022 р. через повномасштабне вторгнення росії в Україну оновилися традиція пускання купальських вінків. Усього за 8 кілометрів від тимчасово окупованих Херсонської та

Запорізької областей Дніпром запустили 500 вінків з «листами любові» – побажаннями скорої зустрічі та словами підтримки для українців в окупації. Це характеризує ставлення українців до війни як до величезної трагедії, а також їхнє бачення України цілісною [3].

Ще одна традиція – глибоке шанування українськими науковцями своїх збройних сил сформувалася на основі розуміння єдності оборонної та наукової сфер України і реалізується через відзначення військових нагородою «За сприяння розвитку науки». Така відзнака за вагому підтримку розвитку наукових досліджень в галузі оборони й безпеки України та впровадження результатів, залучення установ НАН України до виконання науково-дослідних робіт зі зміцнення обороноздатності країни була вручена Головнокомандувачу Збройних сил України Валерію Залужному з нагоди його 50-річного ювілею, який припав на 500-й день повномасштабного вторгнення рф в Україну [11].

Ми вже писали про широкий рух наукової спільноти в галузі волонтерської діяльності. Серед прикладів таких подій серпень 2023 р. – започаткування Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України безплатної передачі наукових видань установи бібліотекам Києва та Київської області. Зокрема, 69 найвагоміших видань загальною вартістю близько 100 тис. грн передано до Ірпінської міської публічної бібліотеки ім. Максима Рильського, де відбулася їх презентація [12].

Висновки. Узагальнюючи, зазначимо, що одержані вченими НАН України під час війни результати, запропоновані ними прогнози та надані рекомендації сприяють формуванню нової парадигми соціогуманітарної сфери України. Серед них – оцінки темпів декомунізації в Україні, виявлення нових системних особливостей неоімперських тенденцій рф і водночас феномену небувалого єднання українців, прогноз динаміки міграції в Україні та змін економічного профілю великих міст, з'ясування наявності запиту на побудову в Україні справедливого суспільства та подекуди нереалістичного оптимізму, притаманного українцям, їх стійко позитивного ставлення до держави та критичного – до апарату управління, надання бачення системи пріоритетних етапів розвитку наукової сфери України з метою досягнення на її основі сталого розвитку держави.

Викладеними, проаналізованими та узагальненими у статті результатами українських науковців, безумовно, не вичерпується спектр численних аспектів негативних суспільних процесів, спричинених російсько-українською війною. Зокрема, вимагають детального аналізу прогнозно-аналітичні дослідження подальшого розвитку наукової сфери України в повоєнний період. Зважаючи на критичну важливість розбудови власних технологічних оборонних виробництв в Україні, ключовим на державному рівні має стати усвідомлення необхідності всебічної підтримки наукової та інтелектуальної діяльності, що формують світогляд та критичне мислення особистості, її готовність до постійної освіти, розвитку й самовдосконалення, розуміння актуальності вирішення глобальних цивілізаційних проблем, гармонізують соціальні процеси та сприяють розвитку країни. В контексті гарантування безпеки держави важливо зберігати та використовувати традиції наукової праці, формувати в суспільстві повагу до них, пошану до роботи в дослідницькій сфері незалежно від одержання наукою практичних результатів у близькій перспективі. Україні критично важливо зберегти власну науку як національне надбання. Тоді будуть власна зброя, оборона, безпека, перемога, відбудова.

REFERENCES

1. Golovaxa, Ye. I. (20.02.2024). *Chy`bly`z`ki ukrayincyam yevropejs`ki cinnosti? Yaky`m ye rosijs`ky`j impers`ky`j proyekt? Yak vijna vply`nula na formuvannya ukrayins`koyi polity`chnoyi nacyi? Chy`spry`jnyatly`vi ukrayinci do avtory`tary`zmu?* [Are European values close to Ukrainians? What is the Russian imperial project? How did the war affect the formation of the Ukrainian political nation? Are Ukrainians susceptible to authoritarianism?]. *Podkast «(Na) pam`yat`» pro ukrayins`ku polity`chnu nacyu Ukrayins`kogo insty`tutu nacional`noyi pam`yati.* <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=11068> (in Ukrainian).

2. Golovaxa, Ye. I. (20.08.2023). *Yakshho lyudy`na vvazhaye, shho suspil`stvo spravedly`ve, vona sp`ro na n`ogo pracuyuvat`me. Staly` kry`ty`chni do derzhavy` i rady`kal`ni: pro vply`v na ukrayinciv try`valoyi vijny` i braku vely`ky`x novy`n z frontu* [If a person believes that society is fair, he will sincerely work for it. They became critical of the state and radical: about the impact on Ukrainians of the long war and the lack of major news from the front.]. *Interv`yu vy`dannyyu «NV»*. <https://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=10432> (in Ukrainian).
3. Goroshko-Pogorecz`ka, L. M. (06.07.2023). *Voda v obryadovosti ukrayinciv: zvy`chayevi spect`. Kupal`s`ki vinky` i «ly`sty` lyubovi»* [Water in the rituals of Ukrainians: customary fragments. Kupala wreaths and “love letters”]. *Iy`stup na zasidanni Byuro Viddilennya literatury`, movy` ta my`stecztoznavstva NAN Ukrayiny`*. <https://lifestyle.segodnya.ua/ua/lifestyle/nostress/ukraincy-otpravili-poslanie-zhityam-okkupirovannyh-territoriy-foto-1629680.html> (in Ukrainian). <https://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=10295> (in Ukrainian).
4. Libanova, E. M. (07.07.2023). *Dramaty`chna smertnist` i emigraciya najrozumnishy`x: demografichni ry`zy`ky` dlya Ukrayiny` cherez vijnu Libanova* [Dramatic mortality and emigration of the smartest: demographic risks for Ukraine due to war]. *Interv`yu ukrayins`kij redakciyi francuz`koyi novy`nnoyi radiostanciyi «RFI». Pro demografichni spect` ta demografichne vidrodzhennya Ukrayiny`*. URL: <https://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=10300> (in Ukrainian).
5. Libanova, E. M. (10.08.2023). *Pislya vijny` zhodny`x rozmov z rosiyanamy` – riv z krokody`lamy` i 5-metrovy`j parkan* [After the war, no conversations with the Russians – a moat with crocodiles and a 5-meter fence]. *Interv`yu dlya medijnoyi platformy` «Ukrinform» pro ukrayins`ke suspil`stvo pislya peremogy`*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3745868-ella-libanova-direktorka-institutu-demografii-ta-socdoslidzen-nanu.html> (in Ukrainian).
6. Libanova, E. M. (21.08.2023). *Daj bozhe, shhob do 2035 roku nas bulo 30 mil`joniv* [God grant that by 2035 there will be 30 million of us]. *Interv`yu dlya medijnoyi platformy` «Livy`j bereg» pro te, yaky`m bude vidnovlennya lyuds`kogo potencialu pislya Peremogy`*. https://lb.ua/news/2023/08/21/570946_ella_libanova_day_bozhe_shhob_2035.html (in Ukrainian).
7. Libanova, E. M. (27.02.2024). *Vse ne tak katastrofichno, my` mogly` nevirno ociny`ty` vply`v vijny` na demografiyu* [Everything is not so catastrophic, we could have misjudged the impact of the war on demography]. *Interv`yu pro demografichni procesy` ta depopulyaciyu na medijnij platformi «Espresso»*. <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=11070> (in Ukrainian).
8. Loktev, V. M. (2023). *Nacional`na akademiya nauk – ne vazhka i ne nepotribna radyans`ka spadshhy`na, a unikal`ne vitchy`znyane yavy`sp z istoriyeyu i trady`ciyamy`* [The National Academy of Sciences is not a heavy and unnecessary Soviet legacy, but a unique domestic phenomenon with history and traditions]. *Visn. NAN Ukrayiny`*, (8), 3–13. <https://doi.org/10.15407/visn2023.08.003> (in Ukrainian).
9. Ly`tyv`nko, A. S. (2022). *Akademichni sotsiohumanitarni doslidzhennya istorychnykh, suspil`nykh i kul`turnykh vymiriv rosiys`ko-ukrayins`koyi vijny. Chastyna persha*. [Academic socio-humanitarian research of the historical, social and cultural dimensions of the spect-Ukrainian war. Part one]. *Studies in history and philosophy of science and technology*, 31(2), 83–91. <https://doi.org/10.15421/272222> (in Ukrainian).
10. Ly`tyv`nko, A. S. (2023). *Viys`kovo-tehnolohichni ta sotsiohumanitarni doslidzhennya v Natsional`niy akademiyi nauk Ukrayiny pid chas rosiys`ko-Ukrayins`koyi vijny* [Military-Technological and Socio-Humanitarian Research in the National Academy of Sciences of Ukraine during the Russian-Ukrainian War]. *Nauka i naukoznavstvo*, 2(120), 95 – 115. <https://sofs.org.ua/en/sample-page/arhiv/2023-2/2-120/> (in Ukrainian).
11. *Nacional`na akademiya nauk Ukrayiny` nagorody`la generala Valeriya Zaluzhnogo vidznakoyu «Za spry`yannya rozvy`tku nauky`»* [The National Academy of Sciences of Ukraine awarded General Valery Zaluzhny with the award “For the promotion of the development of science”]. (08.07.2023). <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/news/Pages/View.aspx?MessageID=10307> (in Ukrainian).
12. *Naukovci-gumanitariyi Akademiyi zapochatkuvaly` akciyu peredachi naukovy`x vy`dan` derzhavny`m bibliotekam* [Humanitarian scientists of the Academy started a campaign to transfer scientific publications to state libraries.]. (24.08.2023). <https://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=10446>

13. Yakubova, L. D. (16.08.2023). Bat`kivshhy`na-Maty`. Shho roby`ty` iz radyans`ky`m? [Fatherland-Mother. What to do with the Soviet one?]. *Interv`yu na YouTube-kanali informacijnoyi platformy` «Radio NV»*. <https://www.youtube.com/watch?v=CPPbv0vAQoM> (in Ukrainian).
14. Yakubova, L. D. (2023). *Rashy`zm: Zvir z bezodni* [Racism: The Beast from the Abyss]. *Akademperiody`ka*, 318 s. (in Ukrainian). URL: <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.484.318> (in Ukrainian).
15. Yakubova, L. D. (2023). *Ukrayina ta ukrayinci v svitoglyadnij matry`ci “ruskogo my`ra”* [Ukraine and Ukrainians in the worldview matrix of the “Russian world”]. *Anality`chna zapy`ska. / Vidp. Red. V. A. Smolij. NAN Ukrayiny`. Insty`tut istoriyi Ukrayiny`. Insty`tut istoriyi Ukrayiny`*, 72 s. (in Ukrainian). <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=11044> (in Ukrainian).
16. Yakubova, L. D. (23.08.2023). *Ukrayina v epicentri cy`vilizacijnogo zitknennya: yevrazijs`ky`j/rashy`sts`ky`j vy`kly`k* [Ukraine is at the epicenter of the clash of civilizations: the Eurasian/racist challenge]. *Dopovid` na zasidanni Prezy`diyi NAN Ukrayiny` 23 serpnya 2023 roku, pry`urochenomu do Dnya Derzhavnogo Prapora Ukrayiny` i Dnya Nezalezhnosti Ukrayiny`*. URL: <https://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=10449> (in Ukrainian).

Received 22.02.24

Received in revised form 02.04.2024

Accepted 16.04.2024

DOI: 10.15421/272409

UDC 94(477.6):316.346.2”1851/1933”

S. V. Berezhna, M. S. Voronina, O. S. Honcharova, Yu. F. Matei

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine

FEATURES OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE MASCULINE REGION: ON THE EXAMPLE OF DONBAS IN THE SECOND HALF OF THE 19TH – FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY

E-mail: beregnasv@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7629-2175>

E-mail: VoroninaMS@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7533-7463>

E-mail: olia.goncharova2016@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8697-3211>

E-mail: matejula4@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3833-2564>

Abstract. The article analyzes the reasons for the formation and long-term preservation of masculinity in Donbas in the second half of the 19th – the first third of the 20th century. The research was conducted on the basis of gender methodology, which involves the analysis of the gender factor in determining the status of a person in society, and with the use of historical-genetic, historical-typological and historical-systemic methods of scientific research. The choice of this historically formed industrial region as an object of study was due to the existence of a number of differences in the definition of gender roles in comparison with the all-Ukrainian practice. In the course of the research, it was established that the decisive factor that determined the formation and long-term preservation of masculinity in Donbas was the nature of the region’s economic development. In the post-reform period, the dominant branch of the economy here was agriculture with its traditional patriarchal structure. The intensive industrial development of the region, which began at the end of the 19th century, contributed to the emergence of economic